

Ib Bondebjerg

Historien, traditionen og arbejdererindringen¹

Om den borgerlige kultur og arbejderkulturen i (litteratur)historien

HISTORIEN, DAGLIGDAGEN OG ERINDRINGEN

I den marxistiske historieopfattelse har der både traditionelt og i nyere tid – bl.a. fra »genopdagelsen« af marxismen i universitetsmiljøerne fra slutningen af 60'erne – gjort sig tendenser gældende, der i deres forsøg på at overskride både den platte empirisme og den spekulative idealisme i den borgerlige historieopfattelse har forholdt sig til historien ved at søge at afdække stærkt abstrakte og objektive-logiske træk i den historiske udvikling. I deres mest ekstreme og rene form har disse tendenser ført til en a-historisk, abstrakt kategorisering af historien, men i deres intention har disse tendenser ikke som helhed været meningsløse eller forkerte, men peger tværtimod på noget centralt i den materialistiske historieopfattelse: forsøgene på at trænge igennem den umiddelbare, konkrete og mangfoldige historiske overflade og afdække en række væsenstræk i den økonomiske, klasse-mæssige og bevidstheds-mæssige historie.

Men en sådan tilgang, der på den ene side er nødvendig i den samlede strukturering af lange historiske forløb, hvis f.eks. periodiseringen skal ramme de steder, hvor de mere dybtgående ændringer optræder, bliver på den anden side for udvendig og utilstrækkelig, når man primært søger at bearbejde bevidstheds-, kultur- og litteraturformer, der måske nok kan ses i lyset af mere abstrakt udledte historiske væsenstræk, men som først og fremmest i allerhøjeste grad er komplekse fortolkninger og bearbejd-

ninger af den subjektivt erfarede, historiske dagligdag. Det er ikke mindst forholdet mellem denne mere overordnede, objektive historiske udvikling og den subjektivt erfarede dagligdag, der må stå i centrum i en materialistisk litteraturhistorie, og som netop kan aflæses i de litterære tekster som historien afsætter. Fiktive og erindrende tekster giver som erfaringsberetninger udsagn om kompleksiteten, uensartetheden, usamtidigheden, modsigelserne i den konkrete historiske virkelighed, og muligvis endda om de faktiske eller ønskede alternativer – de muligheder og potentialer som af den ene eller den anden grund ikke blev fuldt udfoldet eller ikke satte sig dominerende igennem i historien. Det er imidlertid ikke meningen her at fortsætte i et historiefilosofisk spor eller at fremkomme med generelle metodiske bemærkninger om historien og dagligdagen i almindelighed, det der skal fokuseres på er de undertrykte historie og deres erindring om og fortolkning af deres egen historie, således som den kommer til udtryk hos arbejderklassen i det borgerlige samfund.

Når man skal skrive en litteraturhistorie på materialistisk grundlag, så rejser det ikke bare det grundlæggende problem at få den historiske analyse til at bevæge sig ned fra en generel udviklingsskematik og få den til at opsuge og strukturere den konkrete socialhistoriske erfaringsverden, men det rejser naturligvis også et omfangs- og stofproblem i forhold til den traditionelle, overleverede litteraturhistorie, der i sidste instans hænger sammen med et andet syn på historien og litteraturen. Selve den klasse-mæssige og socialhistoriske vinkel på historien og litteraturen flytter vægten fra »keglens top«, den litterære kànon til »keglens brede fod«, de udgrænsede traditioner. Udtrykket »keglens top« og dens »brede fod«, der er et billedligt udtryk hentet fra Troels Lunds forord til *Dagligt liv i Norden*, hvor han argumenterer for at flytte vægten fra historien om de store strukturer, personer og begivenheder og ned i »historiens understrøm«, det mere trøge, daglige liv i arbejde, familie og fritid osv., kan for så vidt overføres polemisk på den traditionelle litteraturhistorie (og historieskrivning) i to betydninger:² på den ene side angiver »keglens top« den fokusering, der i den traditionelle litteraturhistorie er på rækken af centrale

forfattere og værker, en perlerække, der i større eller mindre grad fremtræder i deres eget lys som en ække æstetiske, kulturelle og ideologiske udtryk, der bærer deres egen historie med sig, mens »keglens brede fod« da angiver det sociale rum, de historiske forhold og den konkrete dagligdag og erfaring som al kunst er et produkt af og et sammentrængt forsøg på at tolke – under påvirkning af bestemte klasse-mæssige indflydelser og interesser. Men i denne betydning er »keglens brede fod« ganske fraværende i det meste af den traditionelle litteraturskrivning, og det samme gælder i en endnu højere grad for den anden polemiske brug af billedet, som i denne sammenhæng er den centrale: her er »keglens top« den kànon som er udskilt fra et kolossalt kultur- og bevidsthedsrum som et udtryk for hvad den herskende kulturalliances ideologer har betragtet som den litterære histories essens, mens »keglens brede fod« her udtrykker det forhold at denne essens som regel hverken medtænker hvad der rent faktisk har været ideologisk styrende for langt størstedelen af »folket«, altså det faktiske kultur- og litteraturforbrug, og massekulturens betydning f.eks., eller forholder sig til det problem at der eksisterer flere ansatser til alternative, undertrykte kultur- og litteraturformer under den herskende alliances.

Litteraturhistoriens historieløshed

Den traditionelle litteraturhistories manglende fundering på et bredere klasse-mæssigt og socialhistorisk afklaret kulturbegreb, og den deraf følgende fremstilling af litteraturen som svævende i et lukket ideologisk rum eller som bestemt direkte af den herskende alliances kulturbehov, den manglende inddragelse af massekulturens produkter og den kapitalistiske bevidsthedsindustri, der i stigende grad har overlejet den traditionelle litteraturproduktion, og den politisk bestemte afsnøring af de undertrykte kulturers tekstlige udtryksformer – alt dette peger på den traditionelle litteraturhistories reelle historieløshed. De er derfor især på disse tre punkter en alternativ materialistisk litteraturhistorie må sætte ind, dels for at gengive den litteraturhistoriske kànon sin rette historiske dimension, og dels for at modvirke det tab af historisk bevidst-

hed og erindring, som af denne vej truer den undertrykte kultur og som er en lille brik i forklaringen af arbejderklassens tilsyneladende integration og af arbejderkulturens og arbejderlitteraturens vanskeligheder ved at slå igennem som alternativ kultur og som en kultur for også den klasse som den er et produkt af. Denne fortrængning af arbejderkulturen og -litteraturen fra den traditionelle litteratur- og kulturhistorie er naturligvis ikke årsagen til den tilsyneladende integration af arbejderklassen man ofte taler om. Den er blot et udtryk for en faktisk social, politisk og kulturel opsynings- og integreringsproces, som i et vist omfang har ændret arbejderklassens kulturformer og institutioner gennem de sidste hundrede år, og som også i arbejderklassen har ført til en modsætning mellem »keglens top« og »dens brede fod«, og som i et vist omfang betyder, at også arbejderklassens egen historiskrivning er toppens legitimering overfor sin egen fod. Megen forskning i arbejderbevægelsens historie er forskning i organisationernes og den generelle udviklings historie og ikke i den konkrete, modsigelsesfyldte dagligdag og erfaringsverden i arbejderklassen, og det samme gælder i mange tilfælde de officielle, legitimerende parti- og foreningshistorier. I den slags tekster er den kollektive erindring stivnet, og ligesom den type erindringer (jvf. nedenfor) der er skrevet af arbejder-bureaukrater, er historien ikke fremstillet som en læreproces, men som en opstigningshistorie, – i de officielle tekster har institutionen blot erstattet det isolerede individ som legitimeringens brændpunkt.

Overfor denne massive historieløshed og historiefortrængning eller legitimerende brug af historien står den egentlige arbejderlitteratur og de egentlige arbejdererindringer som et muligt alternativ. Også de erindringer og den fiktion der knytter sig til arbejderklassen er naturligvis en fortolkning af historien og indeholder derfor også legitimeringstræk, fortrængninger osv., men samtidig er stoffet så righoldigt og modsætningsfyldt så det – læst i sammenhæng med en mere abstrakt kortlægning af historien og i dialog med andre klassers produkter – afgiver vidnesbyrd om den levede dagligdag og om erfaringsdannelsen i forskellige lag af arbejderklassen (landarbejdere, tyende, ufaglærte, faglærte, arbej-

dere i små håndværksprægede virksomheder, arbejdere på storindustrielle arbejdspladser osv.) også de dele af denne hverdag, som måske er tolket væk i den officielle historie. Arbejderklassens erindring og fiktion er altså en vigtig kilde til den socialhistoriske og socialisationsmæssige beskrivelse af arbejderklassen i det borgerlige samfund og dermed til beskrivelsen af alternative bevidstheds- og kulturformer. Det er imidlertid også vigtigt her at undgå »arbejderrismen« og romantiseringen af arbejderkulturen. I sin umiddelbare fremtrædelsesform og ofte også i sit væsen er arbejderkulturen historisk bestemt af en dyb elendigørelse og infiltreret af elementer fra den borgerlige og småborgerlige ideologi og levevis, dvs. den springer ikke ud af historien som et umiddelbart anskueligt alternativ – men bag dette ligger også emancipatoriske værdier og perspektiver, både i arbejderklassens kampformer, organisering og kommunikationsformer og i deres levevis.

ARBEJDEROFFENTLIGHED OG ARBEJDERKULTUR

Den grundlæggende udforskning af det man kunne kalde arbejderoffentlighedens og arbejderkulturens generelle udviklingsformer og konkrete historiske fremtræden både i dens social- og kulturhistoriske perspektiv og i dens socialpsykologiske og bevidstheds-mæssige perspektiv er både i Tyskland og England drevet langt længere frem end herhjemme. Den ældste tradition knytter sig til den engelske arbejderbevægelse og forskningen om den, idet Engels allerede i 1844 udgiver *Die Lage der arbeitende Klasse in England*, hvor han med bredt empirisk materiale søger at belyse den engelske arbejderklassens sociale forhold og levevis, og denne forskningstradition er taget op i efterkrigstiden, f.eks. i den fremragende bog *The Uses of Literacy* (1957) af Richard Hoggart, der indeholder en hverdagsnær, erfaringsrig beskrivelse af arbejderklassens oprindelige familie- og boligfællesskabskultur, men som søger at beskrive denne kulturs sociale nedbrydning, dels gennem udflytning til forstæderne, dels gennem den kapitalistiske kulturindustri's stadig stærkere indflydelse på arbejderkulturen og dermed svækkelse af den. En bredere indplacering af arbejderkulturen i en historisk og klassemæssig sammenhæng sker i Raymond

Williams studie *Culture and Society 1780–1950* (1958), hvor han ligeledes, som vi skal vende tilbage til, forsøger at etablere et meget bredt kulturbegreb.

Hvor den engelske forskning præges af en mere empirisk orienteret beskrivelse af arbejderkulturen præges den tyske forskning af en række forskellige mere teoretiske retninger. I forlængelse af Frankfurterskolen, men med en overskridelse af dennes kulturpessimisme ligger Negt og Kluges bog *Offentlighed og erfaring* (1972) der er et omfattende forsøg på i en meget abstrakt og fragmentarisk stil at sammenfatte arbejderklassens bevidsthedsformer, faktiske undertrykkelse og emancipationsmuligheder i forhold til den borgerlige offentlighed og den traditionelle borgerlige kultur og dennes begyndende forvandling til en produktionsoffentlighed under indtryk af den stigende kapitalistiske påvirkning af alle klassers livssammenhæng. Endelig griber bogen også fat i forholdet mellem arbejderklassens behov og erfaringer og forholdet til arbejderbevægelsens organiseringsforsøg, dvs. forholdet mellem den faktiske arbejderoffentlighed og den proletariske offentlighed, som Negt og Kluge ganske vist ikke giver opskriften på (!), men som fremtræder som den række af processer, hvorigennem arbejderklassen må frigøre sig. De samme problemstillinger som hos Negt og Kluge kan man finde hos mere entydigt socialpsykologisk orienterede arbejderkulturforskere som Peter Brückner, bl.a. i den vanskelig tilgængelige, men meget inspirerende bog *Kapitalismens socialpsykologi* (1972) og det samlede værk han er medudgiver af under titlen *Das Unvermögen der Realität* (1974).³

En meget frugtbar overvindelse af den frankfurter-teoretiske jargon og abstraktion, der endnu præger dele af de ovenfor omtalte bøger, findes hos dels Wolfgang Emmerich, der med en stor 2-binds antologi under titlen *Proletarische Lebensläufe. Bd. 1 (1740–1914), Bd. 2 (1914–1945)* dels fremlægger et meget rigt udvalgt udvalg af arbejdererindringer og dels forsøger at etablere et mere omfattende begreb om arbejderkulturens udtryksformer og tekster og at sætte dem ind i en kulturhistorisk udviklingssammenhæng. En lignende kombination af historiske, konkrete iagttagelser i arbejderklassens udvikling, i dette tilfælde den engelske

arbejderbevægelse fra 1792 til 1848, og forsøg på at udvikle en mere generel beskrivelsesramme for de måder hvorigennem arbejderklassen udvikler sin kamp og sin bevidsthed, finder vi hos tyskeren Michael Vester i *Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess* (1970) (oversat til dansk på GMT) hvor han forsøger at afdække forholdet mellem de historiske betingelser og tilpasningsbehov og de kollektive kamp- og læreprocesser, der aftegner sig i arbejderbevægelsens måde at organisere sig på og deres teoris udviklingsgrad.

Det er tanken her først at knytte an til den meget generelle udviklingsmodel Michael Vester siden har udviklet for den vesteuropæiske arbejderklasse og give et rids af arbejderoffentlighedens og arbejderkulturens udviklingshistorie, idet jeg også her trækker på det forskningsarbejde der er gjort i forhold til den danske arbejderkultur af en gruppe tilknyttet Projekt dansk litteraturhistorie.⁴ I forlængelse af dette vil der så med udgangspunkt i Wolfgang Emmerichs teori ske en opstilling af en typologi for arbejdererindringerne med konkrete tolkningseksempler fra Danmark.

Et alternativt kulturbegreb

I en artikel fra 1976, »Hvad Goethe er for borgeren, er solidariteten for arbejderen«,⁵ forsøger Vester, i forlængelse af sin bog fra 1970 og de engelske arbejderkulturforskere resultater, dels at opstille et bredt, alternativt kulturbegreb, der skal angive i hvilken forstand arbejderkulturen adskiller sig fra den borgerlige kultur, og dels forsøger han at give en meget skematisk oversigt over hovedfaserne i arbejderkulturens udviklingshistorie fra tidligt i det 19. årh. frem til i dag. Der er to centrale pointer i det alternative, samfundsrelaterede kulturbegreb Vester opstiller. For det første polemiserer Vester mod det borgerlige kulturbegrebs tendens til at basere sig på det kunstneriske og intellektuelle arbejde og dermed måle en klasses eller et samfunds kultur i form af det antal værker det frembringer. Et sådant kulturbegreb udtrykker den besiddende og herskende klasses interesse i at reducere og identificere det kulturelle arbejde med en individuel udviklings- og ska-

belsesproces og samtidig fortrænge de bredere forudsætninger i samfundet, dets institutioner og hele den livssammenhæng, der udgør det egentlige fundament for dette arbejde. Derfor definerer Vester da også (under henvisning til Raymond Williams) kultur som livssammenhæng, livsmåde (»a whole way of life«) hvorved han ikke primært tænker på kunst og intellektuelt arbejde, heller ikke på ydre tegn på livsmåde, som f.eks. tøj, bolig og forbrug, fritidsbeskæftigelse osv., men derimod på de »alternative forestillinger om sociale relationers natur«, hvor han meget kort resumerer peger på individualismen som den borgerlige kulturs fundament og kollektivismen og solidaritetsideen som arbejderkulturens. Konkluderende siger Vester: »Vi kan nu se, hvad der korrekt forstås ved arbejderklassekultur. Det er ikke proletarisk kunst eller rådhus eller en særlig sprogbrug, det er derimod den grundlæggende kollektive idé og de institutioner, holdninger, tænke måder og intentioner, der følger af denne.« Det betyder naturligvis ikke at kunst og intellektuelt arbejde i øvrigt og alle mulige andre udtryk for og resultater af arbejderkulturens grundlæggende idé ikke er centrale, men blot at de ikke er det konstituerende for denne kultur, og at sådanne udtryk må være mindre omfattende og mere selvmodsigende i det øjeblik denne idé ikke gennemsyrrer et samfunds livsmåde – på den anden side er netop dette modsigelsesforhold karakteristisk for arbejderkulturen, der er en kampkultur, en overgangsform. I det øjeblik arbejderkulturens grundlæggende idé gennemsyrrer samfundet så er arbejderkulturen ophævet og gledet over i en klasseløs, socialistisk kultur, hvor de modsætninger der vil optræde i kulturen er af en anden natur.

Dermed er vi fremme ved den anden vigtige pointe hos Vester som er, at arbejderkulturen som livssammenhæng og som kunstnerisk og intellektuelt udtryk i det borgerlige samfund nok er en alternativ kampkultur, men at den naturligvis også som undertrykt kultur ikke har kunnet eksistere i en så at sige »ren« og afsondret form, men i sine kampformer har været præget af at måtte udtrykke sig gennem lånte ideologier og foreliggende sociale strukturer. Historisk set betragter Vester imidlertid arbejderkulturens udvikling som en bevægelse fra en oprindelig mere auto-

nom, hel mod-kultur, under arbejderklassens og arbejderbevægelses opkomstfase, over en stadig mere tvivlsom institutionalisering og frem mod en delvis integrering i det herskende system, hvor arbejderkulturen delvis ophæves eller omdannes, og delvis bliver en restkultur. Som illustration af dette refererer Vester ganske kort hovedpointerne i en undersøgelse tyskeren Bernd Rabe har foretaget af generations-forskellene i et tysk arbejderkvarter domineret af Socialdemokratiet.⁶ Hos de tre generationer af aktive socialdemokrater kunne Rabe konstatere eksistensen af 3 historiske lag af erfaringer og bevidsthed om »arbejderkultur«, der afspejler udviklingen fra omkring århundredskiftet til »velfærds-demokratiet«: hos *den ældste generation* en typisk kollektiv proletarisk subkultur orienteret mod et politisk, socialt og ideologisk fællesskab, men alligevel passivt og afhængigt af et lederskab; hos *den midterste generation*, som havde krisen i 30'erne, den fatale udvikling under Hitler og genopbygningen af det tyske »demokrati« efter krigen som erfaringer konstateredes en mere individualistisk, pluralistisk og socialharmoniserende ideologi, hvor arbejderkulturen altså helt er forsvundet fra overfladebevidstheden. Endelig konstaterer Rabe så eksistensen af en ny flertydig bevidsthed hos *den yngre og yngste generation* af socialdemokratiske arbejderbørn, der dels er præget af en vis resigneret accept af den integrerede velfærds-arbejders rolle, men også præget af protestpotentialer, der ganske vist dels kan antage præg af eskapisme via kulturindustri og ønsker om opstigning, men også kan antage mere progressive former i protest mod midtergenerationens harmoniseringsideologi.

Hvad Vester først og fremmest ønsker at pointere overfor den der historisk vil udforske arbejderkulturen er at den ikke kan reduceres til en abstrakt fælles enhed, ligesom arbejderklassen heller ikke kan det, men at den er en »heterogen social størrelse – både hvad dens objektive situation og dens subjektive mentalitet angår« og at man i beskrivelsen af bevidsthedsformer og socio-kulturelle værdimønstre må sondre mellem disses væsen og deres fremtrædelsesform. Hvad der f.eks. umiddelbart kan fremtræde som resignation eller som de ofte konstaterede »autoritære« fore-

stillinger i arbejderklassen kan for en nærmere betragtning vise sig at være et udtryk for et nødtvungen socialt forsvar og derfor hurtigt forvandle sig til sin modsatte fremtrædelsesform i en given situation.⁷ Forskningen i den undertrykte kultur må derfor nøje undersøge forholdet mellem »subjektiv biografi, kollektive erfaringer og objektive sociale processer«.

Arbejderkulturens udviklingshistorie

I et forsøg på at etablere et strukturelt grundlag for diskussionen af arbejderkulturens mere objektive, sociale udvikling giver Vester en skematisk oversigt over arbejderkulturens ændring siden begyndelsen af 18-tallet, idet han opererer med 3 væsensforskellige hovedfaser, der afløser hinanden gennem en langstrakt gradvis proces. Hans fasemodel har en generel gyldighed for udviklingen i en del vesteuropæiske, kapitalistiske lande, men da bemærkningerne især er møntet på den mere fremskredne kapitalisme i England og Tyskland gør der sig en vis forskydning gældende når faserne skal overføres på danske forhold.⁸ Den første fase kalder Vester for *Utopismen*, og peger dermed på den tidligste konstitueringsfase for arbejderklassen, fasen hvor klassen bliver til »für sich« og danner sit eget autonome modsamfund, der indeholder aspekter af en bred, frigørende klasseorganisering, ganske vist med utopiske forventninger, men næret af en uforsonlig konfrontation med det borgerlige samfund, der betragtede arbejderklassen som et fremmedlegeme. Denne fase, der i Danmark først opstår sidst i 18-tallet, og som man kunne betegne som den spontane arbejderkulturs og den revolutionære reformismes fase, karakteriserer Vester som følger:

»De tidlige arbejderforbund og -fællesskaber var ikke blot i England ofte modmagter, der snarere uafhængigt var udgrænset fra og stod over for det herskende system som en fremmed hær – bestandigt truet i sin eksistens af politiske forbud og opslidende strejkebevægelser. Men ved siden af opstod der samtidig en særegen arbejderkultur, der udtrykte sig i fællesskaber, kooperativer, arbejderpressen og mange andre indretninger. Disse au-

tonome institutioner var ikke blot udsprunget af nødvendigheden eller af arbejderklassens behov for opdragelse, oplysning, kultur, sport og underholdning. De indeholdt også momenter af noget, der pegede ud over kapitalismen, af en socialistisk emancipation. De autonome institutioner, hvor solidariteten blev materialiseret, kunne også opstå, fordi der under den klassiske kapitalisme i det 19. årh. næsten ikke var nogen social- og opdragelsespolitik, og mediepolitik næsten udelukkende i form af censur. I disse huller satte arbejderkulturen ind, ganske vist ofte med utopistisk opskruede krav.«

Det er imidlertid karakteristisk for den danske utopisme-fase, ikke alene at den satte sent ind, men også at den mere massive bearbejdning af livssammenhængens forskellige områder ikke havde den samme bredde som eksempelvis i England og at det ikke er en utopisk radikal ideologi der dominerer, men en revolutionær *reformisme*. Det hænger givetvis sammen med at den danske kapitalisme udviklede sig mindre brutalt og mere evolutionært, uden en militant borgerlig revolution, men gennem en småborgerlig bevægelse, og at arbejderklassen i denne mindre brutale kapitalisme-udvikling netop ikke i samme forstand blev udskudt af den borgerlige offentlighed som et fremmedlegeme.

Den bredere organisering og institutionalisering af arbejderklassens livssammenhæng sætter således først senere igennem i Danmark, nemlig med et teoretisk opspil i 10'erne og realiseret i praksis i 20'erne, men da netop ikke i form af den mere spontane og autonome modkultur, men i form af den mere styrede *lejr-offentlighed*, som er Vesters betegnelse for den næste fase, der i England og Tyskland sætter sig igennem i 1860'erne og 1870'erne, men som altså først er markant i Danmark efter århundredskiftet. Det karakteristiske for lejrfasen er, at der nok vedblev med at eksistere en særegen arbejderoffentlighed, ja, endog at denne kunne ekspandere, men at den, selvom den kunne forstå sig selv som arbejdernes eget forum og som medium for en selvstændig arbejderkultur, dog blev underlagt en række normer og regler, der udsprang af den stigende politiske, sociale og ideologiske berøring

med den borgerlige offentlighed. Arbejderbevægelsen var fra da af ikke bare et »fremmedlegeme«, men noget der skulle integreres og langsomt blev det. Det afstedkom med tiden en elitær og bureaukratisk styring af arbejderoffentligheden, gennemsyret af taktisk-pragmatiske hensyn, der først satte sig igennem i den politiske bevægelse, siden i fagbevægelsen, men under større spektakel, og sidst i den snævrere kulturelle bevægelse. Vester mener hele denne drejning hænger sammen med bevægelsens ændrede klassegrundlag – i første omgang dog et skifte i det sociale lag i arbejderklassen selv:

»Arbejderbevægelsen støttede sig nu i højere og højere grad på fagarbejderlagene, der var mere stabile, hvad lønindkomst og socialisation angår. Kooperativ-, kultur-, sports- og oplysningsforbundene selvstændiggjorde sig og mistede dermed også det omfattende kulturelt-empiratoriske program til fordel for mere borgerlige struktur momenter. Men samtidig fortættedes og konsolideres arbejdersubkulturen til et omfattende socialt fænomen. Også kampforbundene gennemløb en lignende institutionaliserings- og specialiseringsproces, idet de totalsamfundsmæssige og socialistiske perspektiver faldt fra hinanden. [. . .] Denne institutionalisering og fragmentering af kampen mellem klasserne svarede til den klassiske, institutionelle og kategoriale adskillelse, som det borgerlige samfund etablerede mellem offentlighed og privathed, mellem arbejde og fritid, osv. Den kunne derfor ikke ophæves blot viljesmæssigt. Alligevel ødelagde den proces, hvor organisationerne blev til mål i sig selv og socialismen til fraser, ikke arbejdernes sammenhold: der blev immervæk tilfredsstillet så mange af »hele menneskets« forskellige behov i lejrns mange institutioner, at deres loyalitet til hinanden og deres forbund, der var blevet bureaukratiske og defensive, blev ved med at være stor.«

Det er netop denne fase der i Danmark sætter ind i 20'erne i praksis og som i begyndelsen af 30'erne får en offensiv og teoretisk formuleret karakter igennem Bomholts bog *Arbejderkultur*

(1932) og formuleringen af et mere klassebetonet litteratursyn, både i Socialdemokratiet og til venstre for det. Et sådant offensivt kultursyn kunne imidlertid ikke i længden harmonere med den integreringsproces der var igang og i 1935 brød lejr-tænkningen og arbejderkulturforestillingen sammen, i det ydre begrundet i verdenskrisen og den fascistiske trussel. Det er karakteristisk at der på dette tidspunkt sker en vis internationalisering, der bringer udviklingen i Danmark på niveau med de øvrige landes (selvfølgelig med særtræk for de lande, hvor en stærk fascistisk bevægelse tog magten). Vester mener nemlig at *lejrfasen* internationalt set strækker sig til begyndelsen af 30'erne, men mener samtidig at det er karakteristisk at der ganske vist eksisterer en socialt (og ideologisk) set selvstændig og massiv arbejderoffentlighed, men at den allerede var politisk neutraliseret. Det er i hvert fald et karakteristisk træk ved den danske forestilling om arbejderkultur og dens forhold til den faktiske arbejderkultur og arbejderoffentlighed: samtidig med at arbejderoffentligheden udvides som en forbrugs-, fritids-, oplysnings- og kulturbevægelse gennem oprettelsen af nye arbejder-institutioner, ofte uden noget markant anti-borgerligt sigte, og samtidig med at (især) den Socialdemokratiske bevægelse og fagbevægelsen indledte en »integrationslinje« så opstod forestillingen om arbejderkulturen som en radikaliseret lejr-tænkning, ganske vist uden en egentlig politisk og økonomisk kritik af den socialdemokratiske arbejderoffentlighed, men med et radikalt perspektiv på en indsnævret del af livssammenhængen: den subjektive og moralske bevidstheds- og normdannelse og de kulturelle-æstetiske udtryks- og samværsformer. Den socialdemokratiske forestilling om arbejderkultur (der ikke bare var et dansk fænomen) var et udtryk for en socialistisk klasseetik, der måtte fremstå idealistisk fordi den var politisk amputeret og uden modspil til den omstrukturering af livssammenhængen der var ved at vokse frem gennem en stadig mere indgribende industrikapitalistisk udvikling og socialstatslig regulering. Denne udvikling blev i det store hele støttet af de stærke grene i arbejderoffentligheden: partiet og fagbevægelsen – og den lille sekteriske opposition omkring DKP var i den forbindelse kun en meget lille klods om benet.

Erkendelsen af denne arbejderkulturteori og den allerede halvillusoriske lejroffentligheds begrænsede muligheder overfor den samfundsmæssige udvikling lå imidlertid ikke fjernt i den socialdemokratiske arbejderoffentlighed – på afgørende punkter brød en pragmatisme allerede igennem i 20'erne, og i 1935 slog man om til en bred og folkelig linje – Danmark og kulturen for folket – der afspejlede en afgørende udvidelse af klassegrundlaget i retning af småborgerskabet og mellemlagene. Den fase som sætter ind efter midten af 30'erne kalder Vester for *den institutionelle integrationsperiode*, dvs. den store borgerliggørelse af arbejderklassen fra midten af 30'erne og frem til velfærdssamfundets krise i 60'erne og 70'erne, hvor en ny og foreløbig sidste fase *ny konfrontation* måske kan anes gennem en regeneration af arbejderkulturen og arbejderlitteraturen og den politiske og faglige opposition. Overgangen fra lejrfasen til den institutionelle integrationsfase afspejler sig i en lang række af Bomholts og Socialdemokratiets tekster fra midten af 30'erne og op i 50'erne,⁹ måske dog morsomst i en artikel Bomholt skrev i det officielle 6-binds værk *Danmark i fest og Glæde* under overskriften »Folkets fester«. I denne artikel forsøger Bomholt at placere forestillingen om en særlig arbejderkultur – som han på dette tidspunkt er ved at forlade – ind i en sammenhæng, hvor den på den ene side ses som en forlængelse og forvandling af den gamle agrare (småborgerlige) fællesskabskultur (bondefamilien, det religiøse fællesskab, andels- og højskolebevægelsen) og på den anden side ses i en frontstilling mod den nye kapitalistiske massekultur, som den besejres af. I begyndelsen af artiklen kastes et nostalgisk, erindringspræget lys tilbage på den gamle agrare kultur, der kan minde om den beskrivelse Bomholt senere giver i sine egne erindringer. Bomholt ser bondekulturen, og i det hele taget den førkapitalistiske livssammenhæng udenfor storbyerne som præget af et ikke abstrakt, ikke tidligt opsplittet fællesskab med sammensmeltning af arbejde, familie og fritid til et lukket, men ganske vist også statisk hele. Derefter beskriver han hvorledes den tekniske og samfundsmæssige udvikling slog denne livssammenhæng i stykker, men hvorledes der gennem arbejderklassens udvikling skabtes en række nye, so-

lidariske og kollektive samværs- og organisationsformer. Pointen i artiklen er imidlertid at denne første arbejderkultur ikke kunne holde til den fortsatte samfundsmæssige udvikling, der efter Bomholts mening (i 1936) ikke længere gav grundlag for en klassebetonet kampkultur. Bomholts egentlige perspektiv i artiklen er udviklingen af en ny, bred, demokratisk folkekultur, på basis af det eksisterende samfund og den eksisterende borgerlige offentlighed: heri opsuges så arbejderkulturen, idet det er den kapitalistiske massekultur, der udgør den latente fare:

»For ret at forstaa Foreningens vanskelige Stilling i denne de brede Kulturstrømningers Epoke bedes man endnu engang betænke, hvilken Rolle f.eks. Film og Radio spiller. Filmen samler hver Aften – dette skrives Anno 1936 – ca. 60.000 Tilskuere. Radioen leverer 5.000 Sendetimer pr. Aar til over en halv Million Modtagere. Og baade Film og Radio rækker i Massevirkning ud over Foreningernes afgrænsede Felter. [. .] Baade Film og Radio, – de mekaniserede Kulturmidler – virker i en anden Retning end de gamle Foreningsfester med deres glade Grundtone af Kammeratskab. Naar Billedet springer frem paa det hvide Lærred, er der mørkt i Salen, og den enkelte er ene med Syn og Fantasi – ene med de aggressive Suggestionskræfter. Og paa samme Maade med Radioen: den kræver Enere, der uden Forberedelse lader sig delagtiggøre i »næste Nummer paa Programmet«. Radioen fører fra Foreningen tilbage til Hjemmet: Arbejdsmanden og Haandværkeren nyder deres Frokost (eller Middag) til Orkestermusik fra Restaurant Wiwex, og om Aftenen, naar Avisen er læst, er der Tale af Statsministeren, et Hørespil af Leck Fischer . . . [. . .] De nye Massemidler indlemmer saa at sige hele Befolkningen i een Forening . . . [. . .] Adskillige Foreninger maa, hvad Underholdning angaar, give op i Konkurrencen med Underholdningsindustrien, der har Millioner til Raadighed og bestandigt søger at sætte ny Rekord . . .«¹⁰

På længere sigt blev det da også den socialdemokratiske bevægelse

ses politik at demokratisere adgangen til den eksisterende borgerlige kultur, ikke at deltage i en ideologisk og materielt funderet kulturkamp, men netop dette problematiske aspekt af udviklingen, dvs. institutionaliseringen af klassesamarbejdet på alle niveauer står ikke i centrum hos Bomholt, der har et bestemt ideologisk legitimeringsbehov i artiklen, men det er netop dette aspekt Vester trækker frem i sin beskrivelse af den institutionelle integrations-fase. Mens forholdet indtil midten af 30'erne især var det, at arbejderoffentligheden blev presset udefra og herigennem kunne opbygge en vis lejrmentalitet baseret på solidaritet mod de ydre fjender, så viscer integrationsperioden en modsat logik: den solidaritet som opbygges er ikke længere lejrens, men en bredere klassemæssig, som også i praksis slår ud i en deformation af lejrens oprindelig mere klassespecifikke institutioner og målsætninger:

»Mens integrationen i »lejr«-perioden så at sige greb ind i lønarbejdersubkulturen ude fra og stadig muliggjorde en indre samhørighedsfølelse blandt lønarbejderne, så opstod der med overgangen fra den liberale kapitalisme til den oligopolitiske eller – om man vil – monopolitiske kapitalisme en ny fase i arbejderforbundenes fremmedgørelse fra deres medlemmer. Kooperativerne blev kapitalistiske virksomheder [. . .]. Arbejdernes sociale selvhjælpsforbund blev definitivt fortrængt af store kapitalistiske forsikringsselskaber eller af statens sociale sikrings-system. Kultur- og fritidsforeningerne degenererede til vedhæng til en industri, der forvaltede dem på massemediebasis i dels privat, dels statsligt regi. For at undgå himmelråbende sociale eller økonomiske nødtilstande og utilfredsheder overtog statsapparatet flere og flere funktioner, der sigter på at gribe udlignende ind i sociale, økonomiske og kulturelle forhold, primært for at styrke kapitalismen, sekundært også for at styrke de arbejdende lags sociale situation og rettigheder.«

Den integrationsfase Vester beskriver her med afsæt i den begyndende udvikling af socialstaten i 30'erne er også synlig i Dan-

mark med Stauning-regeringens kriseregulerende reformisme i 30'erne og den stærkere vægtning af socialstatslig regulering. Men en mere omfattende og gennemgribende udvikling i den retning Vester antyder hører ikke typisk 30'erne til. Den virkelige kapitalistiske totalisering af livssammenhængen og dermed integrationen af arbejderoffentligheden og arbejderkulturen sætter i Danmark først ind i 50'erne med det såkaldte »2. industrielle gennembrud« og udviklingen af velfærdssamfundet. Men udviklingen bærer jo samtidig kimene i sig til en modsat udvikling frem mod en ny konfrontation, der er blevet stadig tydeligere i 70'erne både fagligt, politisk og kulturelt – uden at den nye opposition dog grundlæggende har formået at bryde det borgerligt-demokratiske kulturhegemoni Socialdemokratiet opbyggede under den kolde krig og i 60'ernes velstands-eksplosion. En nyudviklet arbejderkultur har endnu lang vej igen som kampkultur og forholdet mellem arbejderklassen og de nye mellemlag er et stadig mere påtrængende allianceproblem.

ARBEJDERKULTUR OG ARBEJDERERINDRING

De begreber som Vester i sin artikel gør til nøgleord for udforskningen af arbejderkulturen, nemlig forholdet mellem den subjektive biografi eller den individuelt formidlede bevidsthed og erfaring, de kollektive erfaringer som de kommer til udtryk i arbejderklassens fælles livsvilkår, kampe og organisering og de mere »objektive« politisk-sociale processer kan også betragtes som nøglebegreber i en bestemmelse af de forskellige typer af erindrende og fiktive tekster i arbejderkulturen. For overskuelighedens skyld skal der her udelukkende tales om arbejdererindringerens status i arbejderkulturen, men den typologi der kan opstilles her har også i en vis udstrækning gyldighed for arbejderlitteraturen i almindelighed, i det omfang begge teksttyper kan ses som en speciel politisk kamplitteratur, der især forarbejder arbejderklassens erfaringer og hvis sigte er et politisk-didaktisk. I sin bestemmelse af arbejdererindringens idealtypiske form peger Wolfgang Emmerich¹¹ på at den som modsætning til i hvert fald den senere historisk udviklede udgave af den borgerlige autobiografi kan ses som en eksem-

plarisk beskrivelse – ikke blot af et individ men en klasstype – og at det eksemplariske peger væk fra en subjektiv-psykologisk interesse over i retning af en kollektiv-typisk interesse, der med et didaktisk perspektiv beskriver sammenhængen mellem individ og samfund/individ – klasse. De er med et udtryk fra Kirsten Harrits¹² *socialisationshistorier* om internalisering af samfundsskabte normer og udvikling af emancipatorisk modstand. Således Emmerich: »Arbejdererindringer fortæller ikke »det yndige, skønne, det dulmende og harmoniserende, der kan findes under selv de mørkeste kår«, således som Hebbel¹³ ville det. Snarere *oplyser* de deres egne klassefæller om disse forhold, *belærer* dem og retter en *appel* til dem om at forstå sig selv som subjekter for deres egen historie. Idet de skildrer den lønarbejdertilværelse, som de har erfaret på deres egen krop og den politiske læreproces, der er vokset ud af disse erfaringer, så muliggør de også på deres side udviklingen af en politisk læreproces.«¹⁴ I de bedste af arbejdererindringer kommer denne politiske tendens ikke bare til udtryk som morale og efterrationalisering, men fremtræder også via en proletarisk ironi, humor og sanselighed, der mobiliserer andet end logikken og den politisk-socialt klassebevidsthed.

Forholdet mellem den borgerlige autobiografi og den proletariske kan ikke bare reduceres til et simpelt modsætningsforhold mellem individualisme og kollektivism, mellem tilpasnings- og oprørshistorier, for også i den borgerlige autobiografi er individet naturligtvis i en eller anden forstand beskrevet i forhold til samfundsmæssige størrelser, og også i den borgerlige autobiografi finder man oprør og kritik i et indirekte eller direkte klasse-mæssigt perspektiv. Men i den borgerlige autobiografi er individet aldrig dialektisk forbundet med den samfundsmæssige praksis: i den tidlige borgerlige autobiografi står det borgerlige individ som den suveræne hersker, på markedet, i familien i sine følelser (f.eks. Ewalds erindringer) det borgerlige individ er et oprørsk, den borgerlige klasse en klasse i gennembrud – men forholdet mellem denne individuelle suverænitet og den samfundsmæssige baggrund er ikke tematiseret bevidst og forholdet mellem disse to størrelser bliver i stigende grad uigennemsigtigt med kapitalismens problematisering

af det suveræne individ. For individet i arbejderklassen kan individualismen og den individuelle udvikling ikke i samme grad løsrive sig fra den samfundsmæssige praksis (og f.eks. fortabe sig i følelser og intimsfære) fordi arbejderens socialisation er umiddelbart forbundet med en klassemæssig, social og synlig undertrykkelse og en direkte arbejdsmæssig forbindelse med samfundets mere materielle sider. Går forholdet mellem individet og de mere objektive sociale processer og klassemæssige forhold op i limningen i arbejdererindringen, så kan det skyldes to ting: dels at den erindrende er for stærkt præget af sin undertrykkelse og således ikke bevidsthedsmæssigt formår at overskue og sammenfatte sine livserfaringer, eller at den erindrende rent faktisk har løsrevet sig individuelt fra sin klassemæssige baggrund og dermed legitimerer sin individuelle historie ud af den kollektive sammenhæng via sine erindringer.

Arbejdererindringens typologi

Arbejdererindringerne er altså ikke entydige, men dermed er vi ovre i typologiseringen af denne type tekster. En typologisering af arbejdererindringer må både tage hensyn til de lagsspecifikke erfaringer der udtrykkes (landarbejdere, håndværkere, byarbejdere, faglærte, ufaglærte, kvindelige arbejdere osv.), den erindrendes socialisationsforløb og sociale placering ved nedskrivningstidspunktet (er det en »almindelig« arbejder der fortæller, er det en der tilhører en klassebevidst avantgarde, er det en arbejderbureaukrat, er det en arbejderforfatter osv.), og endelig naturligvis den »ideologi« og »litterære« teknik der kommer til udtryk i erindringen. Udfra en række af disse hensyn, der endnu ikke er blevet sammenfattet i en teori om arbejdererindringen har Wolfgang Emmerich forsøgt at opstille 3 hovedtyper af erindringer, hvortil der, som Kirsten Harrits også gør det, nok bør lægges en 4.

1. For det første peger han på den type arbejdererindringer (de egentlige arbejdererindringer i snævrere forstand) der stammer fra arbejdere, der aldrig er trådt markant frem i offentligheden (hverken den borgerlige eller proletariske), som altså hele dees liv har fastholdt en normal, gennemsnitlig arbejdertilværelse. Som

noget karakteristisk for disse erindringer kan der peges på at de sjældent er skrevet på eget initiativ ud fra en bevidst politisk intention, men oftest er fremkaldt af andre (intellektuelle i eller uden for arbejderbevægelsen, ledende folk i arbejderbevægelsen etc.) der har bearbejdet et enten mundtligt eller skriftligt forlæg. Med den usikkerhed der kan ligge i bearbejdningen, så er det den type erindringer der fremstår mest umiddelbart som kilder til indsigt i den umiddelbare bevidsthed i forskellige lag af arbejderklassen på givne tidspunkter i den historiske udvikling. Deres ideologi og teknik er ikke totalt homogen, men tendensen er at den erindrende forholdsvis ustruktureret og kun styret af en nogenlunde kronologi og uden større bevidsthed på det formulerede plan om den samfundsmæssige sammenhæng søger at gengive hovedbegivenheder i sit eget liv. Vægten ligger på en kvantificerende beskrivelse af en undertrykkelse, som den erindrende tydeligt nok reagerer mod, men forholdsvis resigneret. De er således ofte skrevet ud fra en forholdsvis ringe politisk bevidsthed, men tit med en ganske høj bevidsthed om den umiddelbare faglige interessekamp og forholder sig kun indirekte eller spredt til kollektive, organiserede modforestillinger eller fremadrettede utopier. Emmerich taler om at de er skrevet ud fra et offerperspektiv, det er ikke så meget et historisk subjekt som et objekt for undertrykkelse der taler her og møjsommeligt forsøger at sammenfatte sine erfaringer. Disse erindringer er et meget centralt kildemateriale, fordi de udtrykker noget om den faktiske arbejderkultur hos den menige arbejder i løbet af den historiske udvikling, og trods offerperspektivet indeholder de ikke bare en elendighedskultur, men også positive værdier og potentialer. En række af de erindringer der i tid rækker tilbage til midten af 18-tallet, f.eks. samlet i Oluf Bertolts (red.): *Tre danske arbejderes livserindringer* (1925) der har tre mandlige arbejdere som fortællere (en landarbejder, en sømand og en byarbejder) og den tilsvarende kvindelige pendant *Raske fjed. Ti arbejdende kvinders livserindringer*, udgivet anonymt i 1925, afspejler på engang den voldsomme fysiske og åndelige undertrykkelse i den tidlige arbejderklasse før organiseringen og de begyndende ændringer med arbejderklassens organisering. De afspejler

det modsætningsfyldte materiale der dannede den socialdemokratiske arbejderbevægelse, men også en lurende radikalisme, der hos visse af personerne mod slutningen slår ud i en begyndende politisk kritik af den bevægelse de har været en del af som mere eller mindre aktive.

2). Den anden type arbejdererindringer Emmerich peger på er den han beskriver som den klassebevidste, organiserede arbejders erindringer, hvadenten det så drejer sig om en socialdemokratisk, syndikalistisk-anarkistisk eller en kommunistisk orienteret arbejder. Det er omkring denne type arbejdererindringer Emmerich fremkommer med en række mere programmatisk, ideal-typiske formuleringer af hvorledes arbejdererindringen kan indtage en aktiviserende plads i arbejderkulturen, idet han som eksempel tager Ludwig Tureks fremragende erindringer *Ein Prolet erzählt* (1929). Man kan i denne type erindringer finde en række genkommende træk hvor erindringen fremstår som en komponeret beskrivelse af en læreproces i modsætning til den 1. types fragmenterede gengivelse af et livsforløb, man kan tale om et meget reflekteret forhold mellem fortid, nutid og fremtid, om et meget bevidst politisk-didaktisk perspektiv og om et forsøg på at uddrage og fremhæve de iboende kamp- og modstandsaspekter. Erindringsperspektivet er således ikke blot offerets eller det lidende objekts, ikke blot den mere passivt berettendes, men et kæmpende subjekts, der gennem sin biografi tolker og bearbejder kollektive erfaringer. I forhold til den første type erindringer, hvor den erindrende ikke har markeret sig offentligt, så er der som oftest her tale om arbejdere der nok er forblevet arbejdere, men som også er trådt frem som foregangsmænd og talerør og som ganske ofte har indtaget en oppositionel rolle.

Et af de mest tydelige eksempler på dansk på denne type erindringer er Christian Christensens barndomserindringer: *En rabarberdreng vokser op* og *Bondeknold og rabarberdreng*, som er skrevet med baggrund i den spontane og radikale arbejderkultur hos det københavnske by- og pjalteproletariat omkring århundredskiftet, men som også på baggrund af Christensens syndikalistiske ideologi og ledende rolle i den syndikalistiske bevægelse er til-

rettelagt som et lærestykke om syndikalismens rødder i arbejderklassens umiddelbare sammenhold og solidaritet. Hele bogen er struktureret som et indædt, men også humoristisk-satirisk opgør med det borgerlige og småborgerlige samfund (2. binds beskrivelse af bønderne) og dets institutioner: fattigvæsen, politi, skole, kirke osv., og bogen igennem trækkes en skarp modkultur op – ikke uden idealiserende toner – men dog med indgående beskrivelse af de elendige boligforhold, arbejdsforhold, familieforhold osv. Hos Christensen kommer den fase af arbejderkulturen Vester kaldte for Utopismen til udtryk, omend påvirket af Christensens isolation i 1950'erne da bogen blev nedskrevet.

3). Den tredje hovedtype Emmerich nævner er skrevet af arbejderbureaukraten, dvs. den socialt opstegne arbejder, der igennem en karriere i arbejderoffentlighedens institutioner (evt. kombineret med en videregående intellektuel uddannelse) er nået frem i spidsen af det faglige og politiske apparat og dermed også er trådte ind i et forhold til den borgerlige offentlighed, der kan være af en mere eller mindre integreret art. Det er langt den hyppigste form for »arbejdererindring«, hvis det overhovedet kan benævnes sådan, fordi det jo er indenfor genren »kendte folks memoirer«. Den erindrende har ofte fjernet sig så langt fra arbejderklassens normale hverdagssammenhæng, at de erfaringer der fremlægges ikke er arbejderklassens som sådan, men en række tolkede officielle begivenheder og deres baggrund, evt. krydret med den mere private side af de offentlige personer – dvs. det er en type erindringer der illustrerer Vesters tese om den institutionelle integration af arbejderkulturen og udviklingen af et bureaukratisk-hierarkisk system. Hvis de egentlige arbejdererindringer kan kaldes for socialisationshistorier, så er disse erindringer oftest *legitimationshistorier*, hvor en dialektik mellem den subjektive historie og et samfundsmæssigt perspektiv fra og med opstigningstidspunktet former sig som en individuel karrierehistorie. Man kan ofte i disse erindringer se et karakteristisk brud mellem afsnittene om barndommen og afsnittene om det voksne liv, et brud der svarer til overgangen fra de mere umaskerede, konkrete klasseerfaringer til maskepien og rollespillet i den borgerlige offentlighed og arbejder-

offentligheden. Typiske eksempler er: C. N. Hauge: *Erindringer 1870–1924* (1937), Ernst Christiansen: *Men det gik anderledes* (1960), Richard Jensen: *En omtumlet tilværelse* (1957) og Johs. Kjærbøl: *Modvind og medbør* (1959).

4). Der kan som nævnt peges på en 4. type som Emmerich ikke nævner, nemlig arbejderforfatterens erindringer, og som en speciel underkategori også den socialistiske intellektuelle erindringer. Det er karakteristisk for disse at den erindrende ganske vist ikke i egentlig forstand er arbejder længere, altså også er steget ud af klassens normale hverdag og livssammenhæng, men modsat arbejderbureaukraten medfører det ikke i samme grad en fortrængning af klasseerfaringerne og klassetilhørsforholdet, tværtimod udgør disse oprindelige klasseerfaringer netop det grundlæggende materiale i forfatterens arbejde. For arbejderforfattere som Nexø og Herdal f.eks. er erindringerne da heller ikke legitimationshistorier, men begrundelseshistorier, hvor forfatterrollen sættes ind i en bred, subjektiv og socialhistorisk sammenhæng med et klart politisk-didaktisk sigte, der ligger i forlængelse af det fiktive forfatterskabs retning. Og både hos Nexø og Herdal tematiseres det problematiske forhold mellem forfatterindividet og klassekollektivet eksplicit. Kirks erindringer *Skyggespil* (1953) er et eksempel på den socialistiske intellektuelles erindringer: de er komponeret som en historie om en stigende social erkendelse der leder frem mod valget af et socialistisk klassestandpunkt, men søger også på en næsten nostalgisk vis at knytte tråde bagud til og begrunde denne udvikling frem til en standpunkttagen for arbejderklassen i en bred, subjektiv og socialhistorisk sammenhæng med et klart humanisme trækkes tråde bagud og frem gennem bondekulturen, hvis værdier og normer tydeligvis fascinerer Kirk, men hvis sociale udvikling kritiseres, via de proletariserede husmænd og landarbejdernes resignative, hæmmede klassebevidsthed og frem mod frisættelsen af en proletarisk klassebevidsthed. Hvor man i de egentlige arbejdererindringer kan tale om en beskrivelse af et individuelt udviklingsforløb, der samtidig afspejler klassens historie, så er Kirks udvikling ganske a-typisk, naturligvis, for arbejderklassen, men Kirk søger netop at objektivere sine erfaringer

gennem omfattende socialhistoriske beskrivelser og opbygningen af et stort klassetypisk persongalleri.

Endnu et særligt kompliceret eksempel er Julius Bomholts erindringer *På vej til livet* (1954), *Vinterlys* (1956), *Himmerigs dør* (1956), *Svalerne* (1957) og *Døgnflue og evighed* (1958). Som social type repræsenterer Bomholt på engang det typiske socialdemokratiske arbejdermiljø (barndomshjemmet ved Silkeborg) således som det tog sig ud i det Vester kalder for lejr-fasen i perioden omkring århundredskiftet med den etablerede og velafgrænsede arbejderoffentlighed, der endnu var i opposition og udvikling, ikke spaltet og integreret; samtidig er han eksemplet på arbejderen der via uddannelse svinger sig ud af klassen, men som intellektuel søger at gøre sig til ideolog for netop den type arbejderkultur han har rødder i, indtil arbejderbureaukratens skæbne indhenter ham. Dertil kommer at Bomholt også markerer sig som socialdemokratisk forfatter fra og med 40'erne. Men Bomholts erindringer er ikke nogen individuel karriere- og legitimationshistorie, det er derimod nok den mest indgående beskrivelse af den faglærte, organiserede, socialdemokratiske arbejderkultur vi har. Bøgerne søger igennem en meget bred socialhistorisk skildring at begrunde den reformistiske ideologis »naturgroethed«, dvs. dens forbundethed med en bred og gammel folkelig kultur. I den forstand er bøgernes legitimering af en bevægelses historiske rolle.

Arbejdererindringerne udgør et righoldigt og hidtil næsten overset materiale i den humanistiske forskning og undervisning selv om de netop placerer sig meget centralt i et perspektiv hvor det drejer sig om at reaktualisere og drage nytte af historien i litteraturundervisningen. Sammen med arbejderlitteraturen og tekster fra forskellige sektorer af arbejderkulturen udgør de en vigtig del af den historiske og kulturelle tradition som hidtil er blevet undertrykt, men som er meget vigtig i undervisningen fordi denne undertrykte kultur dels konkret begrunder kritikken af den borgerlige kultur, dels kan give anledning til formidlingen af alternative kulturforestillinger og kulturværdier. Det er blot et af de områder hvor den intellektuelle må være sig sin historiske rolle bevidst hvis han/hun vil overvinde sin rolle som kustode.

NOTER

- 1 Artiklen er en bearbejdning af et oplæg holdt ved Dansk lærerforeningens møde om »Danskfagets historiske side« på Sostrup kloster d. 2.–4. november 1978, hvor jeg bl.a. repræsenterede Projekt dansk litteraturhistorie.
- 2 Dette forord er optrykt i HUG! nr. 8, der er et temanummer om »Det daglige liv«.
- 3 Peter Brückners bidrag »Den æstetiske opdragelse i arbejderbevægelsen« er optrykt på dansk i *Poetik* nr. 25.
- 4 Gruppen består af Gunhild Agger, Ib Bondebjerg, Anker Gemzøe og Olav Harsløf og følgende værker er under udgivelse (in print): Agger & Gemzøe: *Arbejderkultur. En antologi. Bd. 1 1870–1924*, Bondebjerg & Harsløf: *Arbejderkultur. En antologi. Bd. 2 1924–1948*, og desuden har Ib Bondebjerg individuelt skrevet: *Proletarisk offentlighed 2. Arbejderoffentlighed og arbejderlitteratur i Danmark 1924–1939*. Alle tre bøger udkommer på forlaget Medusa i 1979.
- 5 Trykt på dansk i *Kultur & Klasse* nr. 31.
- 6 Bernd Rabe: *Zur Soziologie zweiter Abteilungen der SPD in einem Arbeiterwohnbezirk*, refereret i den nævnte artikel af Vester, s. 12–13.
- 7 I Kjeld Schmidts artikel »Den såkaldte integration« fra *Vindrosen*, nr. 2/3 1970 refereres f. eks. en engelsk undersøgelse af arbejderne på en bstmøt bilfabrik i England, der konkluderede at arbejderne var sam-arbejdsvillige og ikke gik ind for omvæltninger. Kort efter undersøgelses offentliggørelse udbrød der et voldsomt militant oprør mod ledelsen.
- 8 Den sidste del af artiklens afsnit II er en lettere bearbejdet gengivelse af et uddrag fra kap. 3 i min egen i note 4 nævnte bog *Proletarisk offentlighed 2*.
- 9 En række af de vigtigste er gennemgået i min ovenfor nævnte bog kap. 5 og 6, samt hos Carl Erik Bay: *Socialdemokratiets stilling i den ideologiske debat i mellemkrigstiden* (GMT, 1973).
- 10 Bomholts artikel her citeret efter *Kulturproblemer* (Gyldendal, 1945) s. 103–104.
- 11 *Proletarische Lebensläufe* bd. 1, s. 23, jvf. også Kirsten Folke Harrits udmærkede bearbejdning af Emmerichs teorier i artiklen »Arbejdererindringer som kilde til arbejderklassens kultur og levevis« (i *Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie*, nr. 9 1977).
- 12 jvf. ovenfor nævnte artikel.
- 13 Jvf. den ovenfor nævnte bog af Emmerich, s. 23, min oversættelse.
- 14 Hebbel, Friedrich (1813–1863) tysk dramatiker der skrev historiske skæbnedramaer og borgerlige tragedier.